

ЗНАЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ФІЛАРЕТА КОЛЕССИ В УКРАЇНСЬКІЙ МУЗИЧНІЙ КУЛЬТУРІ

УДК 78.071.1(477)

Оксана Волох, викладач кафедри методики музичного виховання і диригування
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ЗНАЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ФІЛАРЕТА КОЛЕССИ В УКРАЇНСЬКІЙ МУЗИЧНІЙ КУЛЬТУРІ

У статті досліджується значення творчості Філарета Колесси в українській музичній культурі.

Ключові слова: Філарет Колесса, фольклористика, література, етнографія.

Літ. 9.

Аналіз останніх досліджень. Новизною досліджень є композиторський інтерес до фольклору, який суто переріс до наукового. Орієнтовно від 1902 року він невтомно працював і як музичний етнограф, зацікавлений передусім українними українськими землями (побувавши з експедиціями зокрема на Бойківщині, Лемківщині, Закарпатті, Поліссі), і як транскриптор (поклавши на папір кількості народних вокальних та інструментальних мелодій, зібраних ним самим, а також із фонова ликов О. Роздольського) та редактор, укладач чисельних класичних народномузичних збірників, і як автор поважних теоретичних, дослідницьких праць (етномузикознавчих й етнофілологічних) і популяризатор здобутків вітчизняної фольклористики, музичної та словесної.

Етнографічно-фольклористична діяльність Ф. Колесси не однозначно оцінюється в історіографії. Різні історіографічні школи подають подекуди протилежні погляди на діяльність вченого як етнографа та фольклориста [3; 4; 5; 6; 7]. Суттєвий вплив на оцінку творчих здобутків Ф. Колесси мала історична епоха та ідеологічний підхід, які є предметом розгляду пропонованої статті.

Мета статті полягає у висвітленні творчої постаті Ф. Колесси, який доклав багато зусиль за піднесення української музичної культури.

Виклад основного матеріалу. Видатний український вчений, фольклорист, музикознавець, композитор, етнограф академік Філарет Михайлович Колесса увійшов в історію української культури як один з найбільш прославлених її представників. Його діяльність, що розпочалася наприкінці XIX ст., відкрила новий етап у розвитку української фольклористики. До цього часу Ф.М. Колесса залишається чи не поодиноким прикладом багатогранного вченого-фольклориста, в особі якого в рівній мірі поєдналися інтереси та обдарування філолога і музиканта. Звідси й те широке коло питань в його працях, де з однаковою компетентністю висвітлюються як словесні, так і музичні явища українського фольклору. Науково-

творча діяльність Ф.М. Колесси є, на жаль, ще дуже мало вивченою. Його музично-фольклористична спадщина виросла на базі довголітньої копійки збирацької діяльності, безпосередніх зв'язків з фольклором у самих його джерел. Це і відіграло майже вирішальну роль у визначенні поглядів вченого на фольклор, його демократичну суть та історичне значення. Діяльність Філарета Михайловича Колесси розпочалось в останньому десятилітті XIX ст., в період значного поживлення в суспільно-політичному і культурному житті Західної України. У цей період з'явилась ціла плеяда видатних діячів культури. У літературі з І. Франком виступають В. Стефаник, О. Кобилянська, М. Черемшина; в музиці – О. Нижанківський, Д. Січинський, Н. Вахнянин, С. Людкевич; в образному мистецтві – І. Труш, О. Новаківський. Навіть найбільш відстале в Галичині виконавське мистецтво дало двох співаків світового значення – С. Крушельницьку та М. Менцинського. Діяльність цих передових художників знаменувала собою важливий етап у розвитку української культури, етап становлення глибокого демократичної за своїм спрямуванням національної школи в мистецтві.

У Західній Україні дослідження побуту і творчості народу стало на науковій основі тільки в останньому десятиріччі IX ст. Але коли для вивчення словесного фольклору було вже створено певні передумови і наявність матеріалів дозволила розпочати наукове опрацювання їх, то в ділянці музичної фольклористики справа стояла гірше. Тут записи здійснювались стихійно і не на високому професійному рівні, оскільки для їх виконання була потрібна спеціальна музична підготовка, яку в тодішніх умовах, за відсутністю національних музичних осередків нелегко було здобути.

Величезну роль у формуванні української фольклористики як науки наприкінці IX ст. відіграв І. Франко – блискучий знавець українського фольклору, автор фундаментальних праць і

ЗНАЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ФІЛАРЕТА КОЛЕССИ В УКРАЇНСЬКІЙ МУЗИЧНІЙ КУЛЬТУРІ

досліджень з цієї галузі. Франко особливо наполягав на вивченні музичного фольклору. Він гаряче закликав композиторів вивчати народну музику, відчуваючи в ній потенціальні сили для збагачення індивідуальної творчості митців. “З соромом признатися, – писав він, – що досі матеріал мелодій народних пісень публікували за нас, – саме в Галичині, – майже виключно чужі люди, як Залеський (Вацлав з Олеська) і Кольберг; з наших же людей хіба випадково хто зачепив ту справу, та й то не етнографіст – спеціаліст, а скоріше який композитор...”.

Дуже важливим фактором у розвитку музичної фольклористики Західної України було створення у 1894 р. етнографічного комітету з ініціативи І. Франка, М. Павлика та передових діячів музичного мистецтва – О. Нижанківського, Д. Січинського, Ф. Колесси. Майже у всіх органах тодішньої української преси було опубліковано звернення до громадськості з проханням взяти якнайактивнішу участь у збиранні українського фольклору, а також надсилати наявні в приватних руках записи музичного фольклору [3, 9].

Першою науковою працею в галузі західноукраїнської музичної фольклористики була робота Івана Колесси “Галицько-руські народні пісні у селі Ходовичах”, опублікована Етнографічною комісією 1902 р. [1]. Нову сторінку в розвитку цієї науки відкриває своєю діяльністю Ф.М. Колесса.

Філарет Михайлович Колесса народився 17 липня 1871 року в селі Тагарському, Стрийського повіту. Його батько, Михайло Колесса, був священником, проте, як видно, не за покликанням, а в силу обставин. Виходець із селян, він в молодості активно захищав їх інтереси внаслідок чого впав у неласку начальства і наразив себе на постійні життєві незгоди. М. Колесса проживав з своєю багато численною сім’єю в убогих селах Сопоті, Стрілкові, Ходовичах на Стрийщині. У десять років він вдало підбирав на гітарі акомпанемент до народних пісень музичні здібності юнака, свідоме зацікавлення його музичним мистецтвом вперше яскраво проявились під час навчання в Стрийській гімназії, куди він вступив у 1882 році після закінчення сільської школи. Місто Стрий відзначалося на той час пошавленим музичним життям. У Стрию, як і в ряді міст Галичини, особливо було розвиненим хорове мистецтво. Тут Колесса познайомився з видатним композитором і громадським діячем, сподвижником Лисенка – Остапом Нижанківським, який часто приїздив у Стрий. Під його керівництвом хор студентів Стрийської гімназії перетворився в серйозний

музичний осередок. Плакаючи кращі зразки національної хорової літератури і особливо велику увагу приділяючи творам українських композиторів, Нижанківський сприяв розвитку художньо-естетичних смаків молоді і її любові до рідної культури [9, 144].

“Ми не могли досить налюбуватися тими наскрізь оригінальними творами Лисенка, що були зовсім новим словом у нашій музичній літературі: виявляли таке близьке споріднення з мелодією українських народних пісень і так ніжно, а разом сильно промовляли нам до душі, як поезія Шевченка”, – писав згодом Колесса [4, 13].

Навчаючись у гімназії, Колесса зібрав багатий фольклорний матеріал. Він самотужки студіює гармонію, вчиться гри на скрипці у капельмейстера Стрийського духового оркестру Ф. Доліста. Першими композиторськими спробами були обробки народних пісень “Ой поїхав Дребеньоха”, “Ой дуб та й на дуба”, “Ой коню ж мій, коню”. Як вихованець із незаміжних кіл, в тодішніх умовах він майже не міг вільно обирати собі професію і вступає до Віденської духовної семінарії. Перебування у Відні Колесса намагався використати для поповнення своїх знань. Він відвідував оперні вистави, концерти, брав участь у хорових репетиціях Слов’янського співацького товариства і деякий час диригував хором при церкві св. Варвари. У Віденському університеті він прослухав цикл лекцій з гармонії у видатного симфоніста А. Брукнера. Все зростаючі творчі інтереси спричинили до того, що в 1892 р. Колесса кидає духовну семінарію і вступає на філософський відділ Львівського університету. У 1890 р. в журналі “Народ” Франко опублікував першу фольклорну роботу Колесси “Людові вірування на Підгір’ю в селі Ходовичах”, а згодом в розширеному варіанті вмістив її в “Етнографічному збірнику”.

Ще в 1892 році Колесса став членом новозаснованого у Львові товариства “Львівський Боян”. Це товариство, об’єднавши навколо себе діячів західно-українського музичного мистецтва, стало не тільки першим виконавським, але й важливим видавничим центром і мало велике значення в розвитку української музичної культури. На першому конкурсі, влаштованому “Львівським Бояном”, Колесса отримав нагороду за хорові обробки “На щедрий вечір”.

Складена на зразок популярних на той час зразок у творчості українських композиторів “в’язанок” народних пісень, “Вулиця” малює картину з народного побуту – вуличні розваги сільської молоді. В основу “Вулиці” покладено сім тематично споріднених пісень любовного змісту,

ЗНАЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ФІЛАРЕТА КОЛЕССИ В УКРАЇНСЬКІЙ МУЗИЧНІЙ КУЛЬТУРІ

розміщених за принципом динамічного наростання. На початку циклу автор подає ліричні пісні “Понад тими гороньками”, “Ой ти, дівчино, перелистонько”, “Ой там за лісом, за дубиною”. Остання з них розроблена найповніше і становить центральну частину циклу. Після неї звучить своєрідна “розрядка” – жартівлива пісня “Ой ду-ду-ду” і дві наспівно-ліричного характеру: “Там на горі сніг біленький” та “Сидить голуб на дубочку”. Завершується цикл веселими “Співаночками”.

Лисенко неодноразово підкреслював, що тільки глибоке вивчення життя народу його творчості допоможе українським композиторам знайти власні шляхи в мистецтві. Ось чому він так радо вітав творчі починання Колесси на ниві української фольклористики. “Я мушу висвідчити Вам щире сердечне узнання, – писав він в одному з листів, – Ви либонь чи не з числа перших з-поміж галичан взялися таке спасенне діло, як збирання народного скарбу – пісень і їх оброблювання” [5, 50]. Листи Лисенка відіграли велику роль у формуванні художньо-естетичних поглядів Колесси. Він прислухався до критичних зауважень Лисенка, до його цінних порад і намагався використати їх на практиці. В обробках “Обжинків” помітне зростання мистецького смаку Колесси. Багато творчої винахідливості Колеса проявляє в обробках таких пісень, як “Місяцю нароженьку”, “Перепілочка”, вдало підкреслюючи строгу красу цих старовинних мелодій. В 1902 р. він видав збірник 50-ти обробок народних пісень під заголовком “Наша дума”. Працюючи над цим збірником, Колеса керувався бажанням відібрати менш відомі в Галичині народні пісні, щоб таким чином розширити коло обізнаності з українською народною пісенністю, “подати руським співочим кругам свіжий, а до того питомий корм, щоб наші співаки, – як писав автор, – через свою рідну пісню підносили народний дух, помогли зрозуміти та оцінити широким масам нашого селянства та міщанства велику вагу і красу народних пісень у яких, мов у дзеркалі, відбилася народна душа, у яких найкраще заховалися риси українсько-руської народної поезії та музики” [6, 2]. Для обробок Колеса використав пісенний матеріал з власних записів, деякі пісні із збірника Е. Єдлічки і значну кількість із збірника І. Колесси. Серед цих пісень такі, як “Ой летіла зозуленька”, “До Дунаю стеженька”, “Понад чорне море”, є справжніми перлинами народної творчості. Поряд з народними в збірнику зустрічається декілька пісень-романсів літературного походження, серед яких “З’їздив я коника”, “Зелена рута”, “Верховино”. Крім того, до збірника увійшла значна частина обробок, опублікованих Колесою

раніше, в циклах “Квартети на чоловічий хор” та “Козаки в піснях народних”. Однак музичні твори Колесси, і зокрема його обробки, в яких позначились прогресивні мистецькі тенденції того часу, значно сприяли становленню національної школи в українській музиці. Збірник “Наша дума” був своєрідним підсумком найактивнішого періоду композиторської творчості Колесси, який надалі свою увагу спрямував на фольклористичну роботу.

Перші записи музичного фольклору Колесси були опубліковані в 1903 році як музичний додаток до книги В. Шухевича “Гуцульщина”. Із великої кількості зібраного Колесою матеріалу тут було надруковано тільки 28 мелодій для скрипки, 22 – для сопілки і флюяри, 8 – для трембіти, кілька весільних пісень, коломийок і співанок, серед яких знаходимо і запис російської “Комаринської”. В дослідженні музичного фольклору гірських районів Західної України Колеса майже не мав попередників, якщо не рахувати окремих записів місцевого походження, які зустрічались в збірниках В. Залеського, О. Кольберга. Збірник гуцульських пісень Ф. Колесси був по суті результатом першою серйозною екскурсією музиканта-фольклориста в цю етнографічну територію.

Першою великою роботою Колесси, яку можна вважати підсумком етапу його досліджень в галузі словесного та музичного фольклору, була “Ритміка українських народних пісень”. У 1906 – 1907 рр. Колеса здійснює поїздку до Відня, Берліна, Стокгольма. Він докладно знайомиться з фольклорними матеріалами німецького і шведського фонографічного архіву, де знаходились цікаві зразки слов’янського фольклору. Записавшись надзвичайним слухачем Віденського університету, Колеса багато корисного почерпнув з семінарів відомого славіста Вагрослава Ягіча, музикознавця Гвідо Адлера. Тоді ж Колеса ближче знайомиться з принципами порівняльного музикознавства і фольклористики та з вченими, що працювали в цій галузі – Е. Горнбостелем і Й. Абрагамом. У 1907 р. Колеса повністю завершив і опублікував “Ритміку українських пісень”, що була одним з найцікавіших досягнень вченого і разом з тим важливим внеском у слов’янську фольклористику. В цій праці Колеса показав розвиток ритміки в українському народнопісенному фольклорі, типові ритмічно-структурні форми, що становлять специфічні національні ознаки його стилю. Народну пісню Колеса розглядав в її еволюції, підкреслюючи, що її поступовий розвиток пов’язаний із загальноісторичними процесами. Цінним в “Ритміці” було й те, що дослідник вивчав

ЗНАЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ФІЛАРЕТА КОЛЕССИ В УКРАЇНСЬКІЙ МУЗИЧНІЙ КУЛЬТУРІ

українські народні пісні, їх ритм у зв'язку з ритмікою пісень інших слов'янських народів.

Новий етап діяльності Колесси пов'язаний з вивченням українського епосу. Праці вченого в цій ділянці становлять найяскравішу частину його творчої спадщини. Важливим поштовхом до цього послужила організована 1908 року Лесею Українкою та її чоловіком К. Квіткою експедиція на Полтавщину з метою записування кращих зразків народних дум за допомогою фонографа. Довелось обмежитись поїздкою в Миргород, куди дослідника запросив Опанас Сластьон, відомий український художник – графік і добрий знавець кобзарської справи. Завдяки енергії та ініціативі Сластіона в Миргород прибуло декілька кобзарів і лірників – Михайло і Платон Кравченки, Опанас Барь, Микола Дубин, Антон Скоба і Явдоха Пилипенко. Повертаючись додому, Колесса познайомився з кобзарем Іваном Кучеренком, від якого теж записав дві думи. Особливу роль відіграла тут Леся Українка. Нею був зафонографований великий репертуар найвидатнішого представника кобзарів – Гната Гончаренка.

У 1909 році Колесса виступив на III-му Міжнародному конгресі музичного мистецтва у Відні з обширним рефератом про козацький епос, ілюструючи його фонограмами. Реферат був покладений в основу вступної статті до праці “Мелодії українських народних дум”, яка була опублікована у двох серіях – у 1910 та 1913 рр. Дуже високу оцінку роботі дала Леся Українка. В одному з листів вона писала: “Дуже дякую Вам від себе і від мого чоловіка за надіслану книжку “Дум”. Надзвичайно втішно було мені бачити цю велику працю викінченою і доведеною до ладу Вашим високоосвіченим старанням. Тепер уже справді можна сказати: “Наша пісня, наша дума не вмере, не загине. Честь Вам і дяка за Ваші труди” [2, 55]. При розподілі матеріалу Колесса дотримувався територіального принципу, що дозволяє судити про міру побутування дум в різних місцевостях. З роботи, наприклад, видно, що найбільшою популярністю на Харківщині користувались думи про сестру і брата, про Олексія Поповича, в той час як на Миргородщині широко розповсюджена дума про Азовських братів, менш популярна на Харківщині. Дума про вдову зустрічається на всій території України. В 1918 році на основі дисертації про віршову і музичну форму дум Колесси у Віденському університеті було присвоєно звання доктора слов'янської філології. У 1920 році вийшла його збірка “Українські народні думи” (словесні тексти дум з вісьмома нотними зразками), з обширною передмовою і коментаріями; в 1921 р. –

теоретична праця “Про генезу українських народних дум”. Правильно оцінивши історичне значення народних дум, Колесса писав: “Переховані в такій повності і свіжості пам'ятники української рецитованої поезії XVI – XVII ст., що й досі живуть в усній традиції українського народу, важливі не лише для пізнання української народної поезії, музики в давніших фазах, але мають також величезне значення для дослідження епопей стародавніх і середніх віків” [7, 146]. Таким чином, хоч думи відчували на собі сторонній вплив, ці твори, як довів Колесса, глибоконародні за своїм змістом та формою, в них знайшли відбиття реальні події, образи, для втілення яких народ використав одну з найраніших форм народно-речитативної поезії – голосіння. Релігійні, побутові мотиви, елементи книжного стилю – все це лише пізніші нашарування того середовища, в якому згодом побутували думи. Брати на озброєння ці ознаки для доказів про літературне чи напівлітературне походження дум, як це робили окремі буржуазні вчені, означало нехтувати історичною першоосновою дум, розглядати їх поза історичним розвитком, підходити до їх вивчення з антидемократичних позицій.

В середині 20-х рр. Колесса присвячує багато уваги публікаціям та дослідженням народної пісенності, а також теоретичним проблемам пісенного фольклору. У 1922 р. при Академії наук УРСР було організовано музично-етнографічний кабінет, керівником якого став К.В. Квітка. Колесса, підтримуючи тісний контакт з Квіткою, мав можливість ближче знайомитись з досягненнями фольклористики Радянської України й передавати свій досвід фольклористичної праці. На фоні цього огляду Колесса розкриває стан української фольклористики у другій половині XIX – на початку XX ст., характеризуючи діяльність Південно-західного відділу Російського географічного товариства в Києві та роботу Етнографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. Він особливо гостро ставить питання про необхідність вироблення проблем наукових принципів дослідження музичного фольклору і справедливо підкреслює, що тільки докладне опрацювання матеріалу, його правильна систематизація сприяє виявленню ознак пісень, дає основи для порівняльних досліджень. З цього погляду важливе значення для музичного фольклору мала його робота “Українська народна пісня, її мелодична і ритмічна будова” в якій були накреслені принципи історичної періодизації українського музичного фольклору. Надаючи величезного значення дослідженню взаємозв'язків слова і музики в пісні, Колесса прагнув максимально

ЗНАЧЕННЯ ТВОРЧОСТІ ФІЛАРЕТА КОЛЕССИ В УКРАЇНСЬКІЙ МУЗИЧНІЙ КУЛЬТУРІ

повно записувати ці взаємозумовлюючі себе компоненти. Він негативно ставився до збирачів, які нехтували однією з сторін, найчастіше мелодією, і неодноразово наголошував, що мелодія народної пісні – це найсуттєвіша частина її артистичного оформлення. Так, у 1909 році вийшов його збірник “Мелодії гаївок”. У роботі був сконцентрований багатий матеріал одного з найстаріших жанрів обрядової поезії – веснянок, що з глибокої давнини пов’язані у східних слов’ян з приходом весни та величанням весни. На західних землях України ці пісні називалися також гаївками.

Визначних результатів Колесса досяг у вивченні фольклору етнографічних груп українців, що заселяли Карпати – гуцулів, бойків, лемків. Здавна виявляючи великий інтерес до українського населення Карпат і розпочавши її вивчення гуцульським фольклором, Колесса зробив згодом декілька експедицій в райони південного Закарпаття – навіть у східну Словаччину, щоб дослідити українську пісенність на території стиків. Під час двох перших короткотривалих експедицій в Ужгородський округ (1910) – села Ужок, Волосянку, Люту, Кострини, Березнянського повіту та села Тварожець Нижній, Цигелку, Бардієвського повіту (1912) йому вдалося записати чимало цікавого матеріалу, значну частину якого (153 пісні) він опублікував у збірнику “Народні пісні з південного Підкарпаття” (1923). Фольклорні матеріали третьої експедиції (1929) в Ужгородський округ – села Горяни, Радванка і Невицьке – та Перечинський (село Раково) були опубліковані Колесою дещо пізніше (1938) у збірнику “Народні пісні з Підкарпатської Русі”. “Південне Підкарпаття, – як підкреслював вчений, – по багатству пісенних мелодій і тексту не то, що не стоїть позаду за іншими частинами української етнографічної території, але декотрі з них навіть перевищує, особливо Галицьку, Бойківщину та Гуцульщину” [8, 3].

Висновки. Більш ніж піввікова науково-творча діяльність академіка Філарета Михайловича Колесси мала велике прогресивне значення в історії розвитку української культури. Ми сміливо можемо назвати його класиком української фольклористики.

Скромний, надзвичайно працьовитий, вимогливий до себе, чулий до інших, безкомпромісний у боротьбі за свої творчі принципи – таким був Філарет Михайлови Колесса. Як людина

широкого світогляду, глибоко демократичних переконань, він жив передовими ідеями свого часу. Творча співпраця з Іваном Франком, тісні зв’язки з Миколою Лисенком, Лесею Українкою допомогли йому глибше зрозуміти насущні потреби розвитку української культури. Наукові праці Колесси, його виступи на міжнародних етнографічних з’їздах, конгресах сприяли пропаганді української пісенної культури за межами України. Найбільше праць він присвятив українській музичній фольклористиці. Колесса зробив також дуже багато в напрямі розробки наукової методики збирання та дослідження пісенного фольклору. Його праці дають ключ для історичної періодизації українського музичного фольклору і для розуміння еволюції інтонаційно-ладової та ритмічної будови пісні. Вперше в українській фольклористиці широко застосовувавши територіальний принцип дослідження народної творчості, Колесса вніс важливий вклад у вивчення діалектних видозмін в українську пісенному фольклорі. У фольклористичній літературі ми не знайдемо більш фундаментального зібрання словесних та музичних текстів дум.

Розробка науково-творчої спадщини Ф.М. Колесси дозволить глибоко пізнати кращі надбання фольклористики минулого і буде важливим поштовхом для дальшого розвитку цієї науки в наш час.

1. *Етнографічний збірник т. XI, Львів, 1902 р.*
2. *Збірник “Леся Українка”, Вид-во Львівського державного університету. 1946 р. – С. 55.*
3. *Колесса Ф. Улюблені українські народні пісні Івана Франка, “Вільна Україна”. Львів. 1946 р. – С. 9.*
4. *Колесса Ф. Спогади про Миколу Лисенка. “Вільна Україна”. Львів. 1947. – С. 13.*
5. *Колесса Ф. Спогади про Миколу Лисенка. “Вільна Україна”. Львів. – С. 50.*
6. *Колесса Ф. Збірник хорів “Наша дума”. Львів. 1902 р. – С. 2.*
7. *Колесса Ф. Про генезу українських народних дум. Львів. 1921р. – С. 146.*
8. *Колесса Ф. Народні пісні з південного Підкарпаття. “Науковий збірник”, вид-во “Просвіта”, Ужгород. 1923 р. – С. 3.*
9. *Муха А. Композитори України та української діаспори. Київ. Музична Україна, 2004 р.*

Стаття надійшла до редакції 06.09.2012

